

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Võrdleva õigusteaduse õppetool

Darja Kupriyanova

ENESETAPUD ANOOMIA VÄLJENDUSENA

Bakalaureusetöö

Juhendaja
dr iur Silvia Kaugia

Tartu

2013

SISSEJUHATUS	3
1. ANOOMIA MÕISTE JA OLEMUSE KLASSIKALISED KÄSITLUSED.....	5
1.1. E. Durkheim anoomia mõiste kasutuselevõtjana.....	5
1.2. R. K. Merton anoomia mõiste edasiarendajana	8
1.3. Durkheimi ja Mertoni anoomiateooria võrdlus	10
1.4. S. F. Messner ja R. Rosenfeld anoomiast	12
1.5. Anoomia kontseptsiooni areng tänapäeva hälbekäitumise sotsioloogias	13
2. ANOOMIA JA ENESETAPUD.....	18
2.1. Suitsiidi mõiste ja liigid.....	18
2.2. Enesetapud Eestis ja Balti riikides ühiskonna arengu erinevatel etappidel.....	20
2.2.1. Meeste ja naiste suitsiidide statistika Eestis 1970-2004.....	20
2.2.2. Enesetappude tasemest tänases maailmas	22
2.2.3. Surma registreerimine ja klassifikatsioon.....	23
2.3. Enesetappude ennetamise meetmetest.....	25
KOKKUVÕTE	28
РЕЗЮМЕ Самоубийства как проявление аномии.....	31
KASUTATUD KIRJANDUS	34
LISAD.....	36

SISSEJUHATUS

Anoomia on sotsiaalne nähtus. Selle mõiste looja Emile Durkheimi järgi on anoomia "normituse" seisund ühiskonnas: väheneb normide järgimine, kaovad üldtunnustatud käitumisnormid. See seisund võib tekkida kas ühiskondlikel või individuaalsetel põhjustel: esimesel juhul on tegemist sotsiaalse, teisel juhul subjektiivse anoomiaga.

Sotsiaalne anoomia tekib ühiskonna tasemel. Subjektiivne anoomia pärineb inimloomusest. Inimene püstitab kogu oma elu vältel endale eesmärgi. Kui üks eesmärk on saavutatud, püstitab ta teise. Inimese loomus ei tunne oma nõudmiste piire, mistõttu inimene tunneb piinasid. Inimese soovide piirajaks saab olla ainult ühiskond, kehtestades teatud norme. Alati aga ei õnnestu ühiskonnal oma reguleerimisfunktsiooni täita. Kõige sagedasemad juhud, mil ühiskond ei ole võimeline inimkäitumist normidega piisavalt reguleerima, on ühiskondlikud kriisid, üleminekuperioodid ning järsud majanduslikud õitsenguajad.

Anoomiaga seostatakse erinevaid normide kõrvalekalduva käitumise vorme. Normivastane ehk hälbiv käitumine on ühiskonna kultuurile iseloomulikele tegevusmoodustele ja käitumismallidele mittevastav käitumine, mille kõige ühiskonnastastamiseks ja ühiskonda kahjustavaks vormiks on kuritegevus, kusjuures teised hälbekäitumise vormid võivad üle kasvada kuritegelikeks. Normivastase käitumise peamiseks sotsiaalseteks põhjusteks on ühiskonnas toimuvad protsessid ja ilmingud. Näidetena võib siin nimetada poliitilist, majanduslikku ja õiguslikku ebastabiilsust, materiaalselt garanteerimatust ja töötust, järsku kihistumist rikkasteks ja vaesteks, madalat elatustaset suurel osal rahvastikust, rahvastiku liikumist nii migratsiooni kui linnastumise tähenduses jne.

Sotsiaalsed normid mängivad olulist rolli inimeste elu regulatsioonis. Eeskirjad reguleerivad nende käitumist. Inimesed teavad, mida teistelt oodata ja mis ootab neid. Elukogemus on enam-vähem kooskõlas ootustega, mis on põhjustatud sotsiaalsetest normidest. Kuid kriisiajal elukogemus ei vasta enam ideaalidele. Selle tulemusena inimesed on segaduses. Inimese emotsionaalne meeleolu kujuneb riigi poolt loodud elukeskkonna mõju all. Lõpuks teatud hulk inimkonnast vabatahtlikult lahkub elust. Enesetapud, nimelt nende levimus ja dünaamika, ühiskonna emotsionaalse seisundi väljundina koos tapmistega on sotsiaalse, majandusliku, poliitilise situatsiooni ja selle muutumise üks olulisematest indikaatoritest, lisaks on see ühiskonna elutegevuse, selle heaolu "baromeeter".

Eesti kuulub kõrge suitsiidiriskiga maade hulka maailmas.¹ See on fakt, mis heidab varju nii riigile kui rahvale. Suitsiid realiseerub läbi üksikisiku, on subjekti hinnang elu kvaliteedile, kuid peegeldab ühiskonnas valitsevat olukorda tuues välja riskigrupid, riskitegurid ja riskisituatsioonid. Tänapäeval on üha enam tõestusi selle kohta, et suitsiid populatsiooni seisukohalt tarvikuna ei ole juhitamatu protsess. Suitsiidiuuringud loovad aluse, millest lähtudes on võimalik preventiivne tegevus.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on analüüsida Eesti ühiskonda anoomia seisukohalt läbi enesetappude prisma. Just enesetapud olid kesksel kohal E. Durkheimi anoomiateoorias; just enesetappude taseme järgi pidas ta võimalikuks anda ühiskonnale hinnang anoomilisuse või mitteanoomilisuse küsimuses.

Töö jaguneb kaheks peatükiks. Esimeses peatükis avatakse anoomia mõiste ja olemus võrreldes E. Durkheimi, R. K. Mertoni, S. F. Messneri ja R. Rosenfeldi anoomiateoorioid. Vaadeldakse enesetappu läbi anoomia prisma tänapäevase sotsioloogilise anoomiakontseptsiooni valguses. Teine peatükk on pühendatud Eesti ja Baltiriikide vägivaldsete surmade ja enesetappude statistika analüüsile eesmärgiga anda Eesti ühiskonnale hinnang anoomilisuse või mitteanoomilisuse küsimuses.

1. ANOOMIA MÕISTE JA OLEMUSE KLASSIKALISED KÄSITLUSED

¹ A. Värnik. Enesetappe sooritavad mehed 2010. - Arvutivõrgus:
<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/airi-varnik-enesetappe-sooritavad-mehed.d?id=32204871>,
(15.02.2013)

Chambers 21st Century Dictionary määratleb mõistet “anoomia” kui: 1) austuse puudumine üldtunnustatud sotsiaalsete normide vastu nii individuaalses plaanis kui sotsiaalses grupis; 2) olukord või tingimused ei soosi austust üldtunnustatud sotsiaalsete normide suhtes. Kriminoloogilises plaanis kasutatakse seda mõistet seadusetuse või normide puudumise kirjeldamiseks.²

1.1 E. Durkheim anoomia mõiste kasutuselevõtjana

Anoomia mõistel on pikk ajalugu.

Seda terminit kasutas esimest korda 19. sajandil prantsuse sotsioloog ja kriminoloog Emile Durkheim. Algselt seostas ta selle mõiste enesetappudega, aga mitte üldise kuritegevusega, kuna enesetapule viib inimese tema arvates see, et ühiskond ei saa hakkama tema integreerimisega.³ Hiljem laienes kõnealune mõiste erinevatele hälbekäitumise vormidele.

Ühiskonna sidususe probleemi seletab Durkheim tööjaotuse vormide kaudu märkides, et ühiskond alustab eksisteerimist lihtsatest vormidest, mida iseloomustab suhteline sarnasus ühiskonnaliikmete tööprotsessi toimimisel. Selliste ühiskondade liikmetel on sarnased eesmärgid ja ülesanded. Neid ühtlaseid ühiskondi ta nimetas mehhaanilisteks ühiskondadeks, kus liikmeid seob mehhaaniline solidaarsus.⁴

Kui juhtub, et isikute funktsioonid ja ametikohad ühiskonnas on erinevad, muutub iga inimese töö spetsialiseerituks. Ühiskonna liikmed saavad üksteisest sõltuvaks. Durkheim nimetas seda orgaaniliseks ühiskonnaks. Tema arvamus järgi need muutused ühiskonnas on loomulikud ja paratamatud, mis loovad uusi võimalusi tõsta inimeste heaolu ühiselt loodud tooteid kasutades. See muutumine tööjaotuses puudutab kõiki ühiskondi nende arengu jooksul. Durkheim märgib aga ka, et ükski ühiskond ei ole täiesti mehhaaniline või täiesti orgaaniline. Isegi kõige primitiivsemates ühiskondades on olemas tööjaotus ja kõige keerulisemates on olemas teatud ühetaolisus. Iga ühiskond sisaldab elemente nii ühest kui teisest tööjaotuse liigist.⁵

² Chambers 21st century dictionary / editor-in-chief Mairi Robinson. Edinburgh: Chambers 1996, lk 12.

³ É. Durkheim. Suicide: a study in sociology. London: Routledge 1993, lk 128.

⁴ É. Durkheim 1993, lk 128.

⁵ В. Култыгин, А. Кузнецов. Общая социология. Москва: Научная книга 2004, lk 282.

Mõlemat tüüpi ühiskonnas mängib õigus olulist rolli. Mehhaanilises ühiskonnas on õiguse peafunktsioon selles, et kindlustada ühetaolisust ja *status quo*-d. Orgaanilises ühiskonnas on tema peafunktsiooniks aga integreerida erinevaid ühiskonna osasid ja kindlustada nendele kooselu ilma probleemideta. Osaliselt seetõttu, et õiguse funktsioonid on erinevad erinevates ühiskondades, mängib ka kuritegevus neis erinevaid rolle.

Durkheim nägi kuritegevust tavalise ilminguna ja oli seisukohal, et on võimatu, et ühiskonnas täiesti puuduks kuritegevus. Kõik ühiskonnad genereerivad reegleid ja sanktsioone nende rikkumise puhul. Igas ühiskonnas läbi terve inimajaloo on aga alati neid reegleid rikutud ja kuritegusid toime pandud. Niimoodi on kuritegevus iga ühiskonna lahutamatu osa ja teatud mõttes koguni vajalik detail, tingimusel, et tema tase ei ületa ühiskonna arengutaset. Durkheim väidab, et kuritegevus eksisteerib ühiskonna elus ja on sotsiaalse organisatsiooni põhjanev tingimus.⁶

Mittetäielik ühiskonda integreerimine tekitab anoomia, mille üheks tulemuseks on liigne ja kahjulik enesetappu tase ühiskonnas. Durkheim tõi anoomia avaldumise kohta mitmeid näiteid, suur osa nendest on seotud tasakaalustamise ja tööjaotusega. Anoomiat tekitavad põhjused võib tema arvates jagada kolmeks kategooriaks: 1) finantskriisid ja tööstuskonfliktid; 2) ühiskonna karm ja ebaloomulik klassideks jagunemine, mis võib põhjustada rõhutute ülestõuse; 3) ebanormaalne tööjaotus, mille tagajärjel töötajad võõrduvad oma tööst ja see muutub nendele ebahuvitavaks.⁷

Huvitav loetletud faktoritest on finants- või tööstuskriisi mõju anoomia tekkeks, sest Durkheimi käsitluses tekitab anoomiat nii kiire majandustõus kui ka selle järsk langus. Hiljem ta kirjutab, et anoomia võib eksisteerida ka ilma sotsiaalsete vapustuseta – nii et see võib tekkida ka stabiilsetes ühiskondades. Enam aga rõhutab ta siiski anoomia ja ühiskondade murranguliste aegade vahelist seost. Tema arvates on anoomia tingitud kooskõla puudumisest ühiskondlike normide ning inimeste soovide ja ootuste vahel. “Mitte ükski elav olevus ei saa olla õnnelik ega saa eksisteerida, kui tema vajadused ei ole piisavalt vastavad tema vahenditele”.⁸ Ainus viis, kuidas tema nägi reguleerimise või kontrollimise võimalust, on veenda üksikisikuid korrigeerima enda eesmärke vastavalt olemasolevatele vahenditele. Terve

⁶ Э. Дюркгейм. Метод социологии. Социология: ее предмет, метод, предназначение. Москва: Канон 1995, lk 46.

⁷ Э. Дюркгейм 1995, lk 46.

⁸ É. Durkheim 1993, lk 246.

ühiskond on seetõttu üks tervik, mille ülemine ja alumine piir on vastuvõetavate ja põhjendatud ootuste kaudu määratletud iga töötaja või sotsiaalse klassi huvides. Ta tunnistab, et ühiskondlikud reeglid ja normid hakkavad muutuma aja jooksul, nagu muutuvad majanduslikud normid.⁹

Aeglane üleminek teeb kergemaks selliseid korrektiivse majanduses ja ühiskonnas tervikuna, aga juhul kui ühiskonda või ka majandust tabavad ootamatud tõusud või mõõnad, tekib reeglina anoomia. Siis, kui ühiskondlikud normid on heidetud kõrvale, võib tekkida raskusi uute normide kiirele loomisele, samuti ka kehtinud normide prestiiži tõstmisele. Just sellisel ajal tõuseb ka enesetappude ja tapmiste tase.

Durkheimi ideed on sattunud osaliselt kriitika alla. Tema oponendid väidavad, et kuritegevuse tase ei kasvanud Prantsuse revolutsiooni jooksul ja tööstusrevolutsiooni ajal, perioodidel, kus need Durkheimi teooria kohaselt oleksid siis toimunud vapustuste tõttu pidanud tekkima.¹⁰

See kriitika tekkis sellepärast, et Durkheim rajas enda teooria enesetapmise näitajatele, millised nagu ta avastas, kasvavad, ja eeldas, et kuritegevuse tase oli sellega seoses. Kuid Durkheimi peatees oli see, et kuriteod on seotud sotsiaalsete normide ja reeglite lagunemisega, tekib ühiskondliku kontrolli puudumine. Siin on olulised kaks elementi: esiteks, normide ja reeglite rikkumine, veendumuse katkestus sotsiaalstruktuuris; teine on see, et struktuurne probleem põhjustab psühholoogilisi tundeid isolatsioonist. Üldine segadus ja disorganisatsioon, käitumise sotsiaal- ja personaalmuudatused viivad kuritegevuse poole.

Ajalooliselt on Durkheimi kõige suurem panus olnud pakkuda analüüsi mõju sotsiaalsete jõudude ja üksikisiku käitumisele. Sel ajal, kui süüdistati inimesi nende tegude eest, võivad need teod olla teatud mõttes kasulikud sotsiaalses perspektiivis.¹¹

1.2. R. K. Merton anoomia mõiste edasiarendajana

⁹ É. Durkheim 1993, lk 246.

¹⁰ А. Здравомыслов. Социология конфликта. – Москва, Наука 1999, lk 82.

¹¹ А.Здравомыслов 1999, lk 83.

Peale Durkheimi oli kõige nimekamaks sotsiaalteadlaseks, kriminoloogiks Robert K. Merton, kes arendas edasi anoomia mõistet. Tema pööras tähelepanu Durkheimi ideedele ja üritas selle mõiste kaudu seletada kuritegevuse probleeme USAs.

Keskendumata anoomia käsitlemisel inimeste tahtmisele, selgitab ta anoomiat nähtusena, mis tekib, kui inimeste tahtmised ja vajadused, ehkki piiratud, võivad saada täidetud ka sotsiaalselt vastuvõetaval viisil. See on väga lähedal Durkheimi ideedele anoomia kohta selles, et anoomia vältimiseks peavad inimesed hoolikalt järgima struktureeritud norme. Erinevus seisneb selles, et kui Durkheimi jaoks moraalsed normid kinnitavad või reguleerivad tahtmisi, siis Mertoni arvates nad reguleerivad ja kontrollivad valmisolekut kasutada vastuvõetamatuid vahendeid, et saavutada neid soove. Seetõttu väidab Merton, et ühiskond ei saa olla anoomiline, kui tema liikmed hakkavad kasutama ainult seaduslikke vahendeid. Isegi siis, kui nende tahtmine üldse ei ole piiratud, see on suhe tahtmistele ja tahtmistele saavutuse vahendite vahel, ja see on oluline.

¹² See side tahtmistele ja vahendite vahel on viinud selleni, et tema teooriat nimetatakse pingeteooriaks, kus igaüks pingele all peab saavutama edu, aga need kes ei saa või kellel ei ole võimalust eduks, kasutavad kas seaduslikke vahendeid või enamikes pingele olukordades kasutavad ebaseaduslikke vahendeid ja võimalusi.

Igas kultuuris ja ühiskonnas on erinevad elemendid, millega tuleb arvestada. Ameerikas ja paljudes teistes lääneriikides on rikkus, materiaalne omand see, mida tuleb püüda, mis on oluline saavutada. Merton väidab, et Lääne ja Ameerika kultuuri iseloomustavad piiramatud soovid ja ta julgustab kõiki absoluutset rikastumist mitte seadma oma väärtusteskaalal esikohale. Merton arvas, et edasine rikastumine on võimalik, ja nad kõik peaksid püüdma seda teha. Kui nad seda ei tee, on nad laisad ja ebaväärikad. ¹³ Durkheimi usk, et see iseenesest teeb kultuuri anoomiliseks.

Merton leidis, et terve ühiskond loob vahendid eesmärkide saavutamiseks. Lääne kultuuride vahend nende eesmärkide saavutamiseks on raske ja aus töö, mitte vargused ja pettus. Siiski võib viimane abinõu olla tõhusam. Kui ühiskond püüab tervena püsida on oluline tagada, et võetud vahendid kasu toovad. Merton väidab, et kui ettevõtte pööraks piisavat tähelepanu kooskõlale (st süsteem premeerib järjepidevuse ja kannatamise mõistmist), siis töötaja jääks

¹² E. Raska. Kriminoloogia. Tallinn 2002, lk 45.

¹³ Современная американская социология / Под ред. В. Добренъкова. Москва: Изд-во МГУ 1994, lk 296.

terveks. Filosoofia selle väite tulemusena võib olla niisugune: "Ei ole oluline, et sa oled võitnud, on oluline, kuidas sa mängid".¹⁴ Siiski, kui põhirõhk on saavutada teatud eesmärgid, ilma igasuguse kontrollita selle üle, kuidas see oli saavutatud, siis on ühiskond anoomiline. Merton leidis, et selline hoiak, et oma eesmärkidele tuleb jõuda mistahes hinnaga, on laialt levinud Ameerikas ning see on normaalne. Ameerika unistus on keskendatud rikkusele. Kuidas seda eesmärki on võimalik saavutada ei ole oluline, ja see isik, kes jõuab eesmärgile ebasobivate või küsitavate vahendite kaudu ja saab prestiiži, võimu ja sotsiaalse staatuse, on tunnustatud.¹⁵

Merton analüüsis Ameerika Ühendriikide ametlikku tänavakuritegevuse statistikat ja püüdis selle põhjal anda selgitust kuritegevuse struktuurile. See võimaldas tal asuda seisukohale, et rohkem kuritegusid on toime pandud madalamatesse klassidesse kuuluvate inimeste poolt. Tema anoomiateooria on üles ehitatud statistilisi andmeid ja kuritegevuse levikut silmas pidades.

Seega, ta väitis, et vaid osa Ameerika ühiskonnast on anoomiline, või vähemalt on anoomilist laadi, ja seda just madalamatesse klassidesse kuuluvate inimeste poolt toime pandud kuritegude tõttu. Kuritegevuse kasv ei pruugi toimuda erinevuste tõttu eesmärkide ja heakskiidetud vahendite vahel, vaid ka sellepärast, et kõik ühiskonna liikmed olid pandud võrdseid võimalusi uskuma. Tegelikult oli terav sund sellisele võrdõiguslikkusele. Ebaõiglusetunde tagajärjeks võib olla kuritegevuse kasv. Madalamad klassid kannatasid kõige rohkem haridus- ja töökohtade diskrimineerimist, seetõttu on neil olnud vähem tõenäoline saavutada "Ameerika unistust" õigustatud võimaluste struktuuride kaudu. Just need inimesed tõenäoliselt kipuvad põgenema madalapalgalistelt töökohtadelt ja osalema kuritegelikus tegevuses.¹⁶

1.3 Durkheimi ja Mertoni anoomiateooria võrdlus

¹⁴ P. Merton. Социальная теория и социальная структура. Социальная структура и аномия. – Социологические исследования, 1992, lk 128.

¹⁵ P. Merton, 1992, lk 128.

¹⁶ D. Kalich, S. Brabant. A Continued Look at Doka's Grieving Rules: Deviance and Anomie as Clinical Tools. – Omega: Journal of Death & Dying, 2006, Vol 53, Issue 3, lk 15.

Durkheim ja Merton ei näe anoomia-küsimust täiesti sarnaselt: esimene rõhutab tingimust "normita", mis tuleneb järskudest muutustest; teine näeb anoomiat epideemilise seisukorrana.¹⁷ Merton ütleb, et see võib esineda igal ajal ja igas ühiskonnas, niikaua kui eespool nimetatud tegurid on olemas. Ühiskond saab põhimõtteliselt stabiilseks, samal ajal kui isegi suur osa sellest võib olla anoomiline.

Durkheimi ja Mertoni anoomiakäsitluses on kaks peamist erinevust:

1) Durkheim väidab, et isikute soovid on loomulikud ja fikseeritud ning kuritegevuse tase on seotud anoomiaga. Ühiskond seab piirid isikule oma soovide realiseerimiseks, isik võib teatud juhtudel tunnetada enda võimetust oma eesmärkide realiseerimisel, mis võib põhjustada tema n.ö. murdumist, tema kuritegelikule teele asumist ja sellest tulenevalt kuritegevuse kasvu ühiskonnas. Merton, aga vastupidi ütleb, et ühiskond, mitte üksikisik, seab soove ja eesmärke, ning samas ka ühiskond teeb eesmärkide saavutamiseks sobivad vahendid kindlaks. Kui hüved on ainult antud eesmärgi saamiseks, tõkestusvahendid muutuvad nõrgemaks, siis innustab see vastuvõetamatuid ja ebaseaduslikke vahendeid kasutama;

2) Durkheim räägib, et kogu ühiskond on anoomiline, Merton arvas, et see tingimus puudutab ainult konkreetseid ühiskonna osasid (st neid osasid, mis ilmuvad ametlikus kuritegevuse statistikas), ja üldiselt need osad koosnevad madalamatest klassidest. Merton tegelikult arvab, et on võimalik rikkust saavutada õigustatud võimaluste abil. Need võimalused on olemas kõrgematel, kuid mitte madalamatel klassidel.¹⁸

Mõned teoreetikud pöörduvad Mertoni anoomiateooria asemel hüveteeooria poole. Sellest teooriast tulenevalt tekib kuritegevuse motivatsioon siis, kui rikkuse saavutamiseks õigustatud vahendid pole edukad. Selline tüüp on kujutatud subkultuuri teoorias. Selline olukord võib olla tihedalt seotud suhtelise deprivatsiooni ideedega.¹⁹

Anoomiat on kasutatud kuritegevuse või enesetappude kasvu, tööpuuduse ja majanduslanguse seletamiseks. Viimatinimetatu on aga Durkheimi arvates olemas enne kui anoomia tekib. Anoomia väljenduseks on see, et moraalsete normide mõju olulisus kaob. Siin mängib oma

¹⁷ K.S. Williams. Textbook on Criminology. Oxford: University Press 2006, lk 320.

¹⁸ H. McClosky, J.H. Schaar. Psychological Dimensions of Anomy. – American Sociological Review; 2007 Feb 65, Vol 30, Issue 1, lk 27.

¹⁹ P. Мертои 2006, lk 282.

olulist osa kindlasti massimeedia, eriti televisioon, mis muudab ideaalse materialistliku olemasolu normiks, mille poole kõik parempoolse mõtteviisiga ühiskonna liikmed peaksid püüdlema, kuigi mõned kunagi saavutavad rahalise "Nirvana" ka seaduslikul teel. Durkheimi arvates tekitab võidujooks raha pärast anoomiat, mis omakorda põhjustab kuritegevuse kasvu või isegi enesetappu.

Merton keskendub rohkem struktuursetele võimalustele. Ta väidab, et isegi majandusliku languse ajal inimestel on olemas võimalusi ja neid tuleb kasutada. See väide on vasturääkiv (nt töötu, kellel on vähe reaalselt võimalust rahalist või kutsealast edu saavutada). Paljud nõustuvad sellega või lihtsalt loobuvad unistuse saavutamisest juhul, kui nendel on juba midagi, kuid on olemas ka teised, kes muutuvad nii pettunuteks, et hakkavad kuritegevust oma (reeglina materialistlike) unistuste realiseerimisel kasutama. See on eriti tõenäoline, kui nad süüdistavad oma ebaõnnestumistes ebaõiglast süsteemi, mitte aga iseennast. Kuigi Merton näeb selle fenomeni esinemist ainult madalamates klassides, ei ole kaalukaid põhjusi, miks see peaks nii olema. Igal juriidilisel isikul on tavaliselt rahanduseesmärgid (st kõrge ja kasvav tulu). Languse ajal on raske saavutada neid eesmärke, ja soov vastuvõetamatuid ja kriminaalseid vahendeid kasutada on väga tugev. Nt ulatuslikud pettusekogemused selliste suurte äriühingute nagu Enron puhul, mis ilmsesid dot.com buumi näol käesoleva sajandi alguses, näitasid, et ettevõtete kiusatus maksudest kõrvale hoiduda oli tugevam kui mistahes normid.²⁰

Niisuguseid teemasid nagu anoomia ja selle seoseid kuritegevusega on ka teistes nüüdisaegsetes teoorias. Näiteks täheldavad Downes ja Rock²¹ kuriteo koosmõju tsivilisatsiooni ja modernsuse vahel. Eeldus, et tsivilisatsioon arendab väliskontrolli inimeste tegevuse üle, on muutunud samuti keeruliseks ja mitmekesiseks. Seega eeldatakse, et üldiselt on tsivilisatsiooni areng paranenud. Seda on väidetavalt näha vägivalla vähenemise näitel hilise keskaja jooksul ja kahekümnenda sajandi keskel.²²

Kriminoloogia haldusnormide näitel on raske hinnata, kas need muutused olid õnnestunud. Sel põhjusel sotsiaalse tõrjutuse eesmärgid on täpsed ja mõõdetavad – nt vähendada murdvargust

²⁰ Andersen guilty in Enron case. – Arvutivõrgus: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/2047122.stm> (20.04.2013).

²¹ H. McClosky, J.H. Schaar, 2007, lk 27.

²² H. McClosky, J.H. Schaar, 2007, lk 27 .

25% jne. Meie globaliseerivas ja muutavas ühiskonnas on eesmärkide taotlemine mitmekesistuva kuritegevuse kaudu ilmselt vähem kindel.

1.4 S. F. Messner ja R. Rosenfeld anoomiast

Merton väidab, et Ameerika ühiskond, kus isiklik rikkus on kesksel kohal ja seda on vaja saavutada iga hinna eest, genereerib see kuritegevust, sest kodanikud on vaimustatud seda ühiskonna soovi täitma ja ootavad paljut, kuid vajalikke ühiskondlikke struktuure selleks, et seda hüve tagada, ei ole. Viimasel ajal on sellele käsitlusele lisandunud teiste sotsiaalteadlaste mõtteid. Sneven F. Messner ja Richard Rosenfeld ²³, väidavad, et kuritegevus (Ameerikas) tuleneb rikkuse prioriteedist, mis on tugevalt toetatud riiklike institutsioonide poolt, mis annavad majandusele võimu. Kultuuri puhul on sama, mis oli Mertoni poolt välja toodud, kuid struktuuri analüüs on üsna erinev. Messneri ja Rosenfeldi arvates on riigi struktuur ja sotsiaalinstitutsioonid (perekon, töö, poliitika, haridus) kavandatud majandusele võimu andma. Ameerika inimesed on sotsialiseeritud tagama selliseid struktuure nagu võim ja majandus, nii võib öelda, et haridus ei ole õppimiseks või isiklikuks arenguks, vaid vahendiks, mis tagab tasustatud töökohti. Kultuur ja institutsioonid keskenduvad rahale ning väärtustele, mis vaba turgu toetavad. See innustab inimesi kasutama kõige tõhusamaid vahendeid, mis nendele eesmärgi saavutamiseks sobivad. Kui pakutavad võimalused on enamuse poolt vastu võetud ja tunnustatud nagu ka juriidiline viis selle saavutamiseks, siis ikkagi võib osale ühiskonnast kõige tõhusamaks vahendiks olla kriminaalne vahend. Nimetatud autorid väidavad, et mure rahalise ja majandusliku edu pärast häirib Ameerika institutsioonide võimet korralikult sotsialiseerida üksikisikute võetud seaduskuulekaid ja normipäraseid rolle. Seda võib kasutada ka selleks, et karistada mõningaid rikkumisi kriminaalõigusega juhul, kui nende eesmärk on "American Dreami" jahtimine. Nad väidavad, et kui teised püüdlused oleksid ühiskonda edendanud, siis oleks see vähendanud kuritegevust. Nad näitavad, et peret peaks rohkem väärtustama ja tugevdama, töökorraldust tuleks muuta; haridus ei tohiks olla nii tihedalt seotud töökoollitusega ja rohkem tuleks õppida hariduse jaoks; inimestele on vaja ühiskonna tunnet anda riikliku teenuskorpuse kaudu. Nad tahavad eesmärke juhtida "American Dreamist" eemale lisades hoolivaid aspekte. Messner ja Rosenfeld väidavad, et teised ühiskonnad, kes on vähem keskendunud rahalisele väärtusele kannatavad vähem kuritegevuse all. Aga 1980-natel ja 1990-ndatel aastatel liikus Suurbritannia sarnase

²³ J. Western, R. McCrea, R. Stimson, Quality of Life and Social Inclusion. – International Review of Sociology, Nov 2007, Vol. 17, Issue 3, lk 13.

prioriteedi turuväärtuse suunas ja ei ole selge, kas tõusev kuritegevuse määr kõnealusel perioodil valideerib seda teooriat.²⁴

1.5. Anoomia kontseptsiooni areng tänapäeva hälbekäitumise sotsioloogias

T. Parsons laiendas anoomia formuleeringut ja lülitas selle enam laienenud teooria analüüsi. Vastuolu kultuuriliste eesmärkide ja institutsionaliseeritud vahendite vahel, mis ilmneb Mertonil pingutuse faktorina, Parsonsoni jaoks on see üks konkreetsetest pingutuse juhtumitest. Parsons konstrueerib mudeli kolmest muutujast ja toob välja kaheksa käitumishälbe varianti.²⁵

Robert Dübin tõi välja muutuja, mis peegeldab indiviidi käitumist grupi vastu ja piiritles faktilise käitumise ja normid. Väärtuse ja käitumise aspekte esile tuues, tõi ta välja neliteist adaptatsiooni liiki tänu innovatsiooni tüpologia ja ritualismi laienemisele.²⁶

Richard Klauardi anoomia kontseptsiooni evolutsioon näitas, et ebavõrdseid võimalusi omavad mitte ainult seaduslike vahendite valimine, aga ka juurdepääs eesmärgi saavutamisele või edu illegaalsel moel. Konstrukttiivne kriitika aitas kaasa anoomia teooria väljatöötamisele; samal ajal täpsustati kontseptsiooni aparati, tema lisasfääri, täiustati eraldi olevad asendid. Kriitilised vaidlused anoomia kontseptsiooni formuleeringu üle, mille tõi välja R. K. Merton oma 1957. aasta töös „Sotsiaalne teooria ja sotsiaalne struktuur“, võib kokku võtta järgmiselt: kõige olulisemaks peetakse paljude sotsioloogide põhjendust „anomistlikust“ ja Mertoni individualistlikust kontseptsioonist, mille sisuks on grupi koostöö arvestuse puudumine, mis viib võimalike kontseptsioonide langemiseni. Väidetakse, et anoomia teooria ei põhjenda subkultuurilist kuritegelikkust, eeskätt grupi kuritegelikkust noorte seas.²⁷

Merton 1966. aastal, analüüsides anoomia kontseptsiooni seisundit sotsioloogilistes käitumise kõrvalekalletes, nõustub nimetatud kriitikaga. Ta kirjutab, et „varane teooria formuleering „Sotsiaalne struktuur anoomias“ on täie õigusega ära teeninud, et teda nimetataks anomistlikuks või individualistlikuks“. „Ainult järgmistes teooria formuleeringutes hakkas indiviidi reaktsioon anoomia vastu kokku puutuma sotsiaalsetes protsessides“. Merton pöörab

²⁴ J. Western, R. McCrea, R. Stimson. 2007, lk 132.

²⁵ Г. Беккер, А. Босков. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении. — Москва: издательство иностранной литературы, 1961, lk 58

²⁶ K. S. Williams. Textbook on Criminology. Oxford: University Press, 2006, lk. 121.

²⁷ Р. Мертон, Социальная теория и социальная структура. — Москва, Хранитель 2006, lk 306.

erilist tähelepanu piiritlemisele ja kokkupuutele anoomia kui indiviidi seisundi vahel ja anoomia kui sotsiaalse süsteemi seisundi vahel. Merton plaanib uurimistöö programmi, kuidas invidiidid erinevate anoomia tasemetega hakkavad käituma erinevates anoomia kontekstides“. Kuid sotsiaalset anoomiat uurib ta kui anoomia vormi gruppides ning viimast kui individuaalset anoomia resultatiivset kogumikku. Metodoloogiline Merton teeb vea, vaadeldes sotsiaalset ja grupilist läbi individuaalse, mis on enamjaolt tekitatud püüdlusega vastata Koeni ja Shorti vaidlustele vajaduses põhjendada subkultuurilist kuritegelikkust. Selle tõttu jäid analüüsist välja gruppidevahelised koostööd, mis on peamised sotsiaalses struktuuris. Järgnevad järelkäijad vaidlustavad Mertoni poolse jaotamise kultuuriliseks eesmärgiks ja sotsiaalse struktureerimise vahendiks, eitatakse olemasolu Ameerika ühiskonnas kõigi hierarhia kihtide väärtuste ja normide jaoks. See võimaldab E. Lemertil T. Sellinomi järgi väita, et anoomia kontseptsioon ei põhjenda kriminaalset deviatsooni etnilistes vähemustes.²⁸

Sellini ja Lemerti argumendid peegeldavad kokkupõrget ühistest lähenemistest normatiivsete aspektide sotsiaalse regulatsiooni käitumise vaatlustest. Mertoni skeemi taga, mille raames ta tunnustab õigupoolest innovatsiooni-käitumise kõrvalekallet, peitub normatiivne kontseptsioon „kõrvalekalde-normist“, mis tekitab normeerimata kõrvalekalde käitumise illusiooni. Lemerti lähenemise taga, mille ta vastukaaluks Mertoni „struktuurilisele“ teooriale nimetab „protsessiliseks kontrolliks“, maksab paljususe kontseptsiooni norm, nende konkurentsi ja konflikti: „Peamise „rõhu“allika me leiame tänapäeva ühiskonna invidiidide mitte „kultuuriliselt aktsepteeritud eesmärkidel“, vaid faktis, et ühed grupi nõuded aina kinnitavad grupi tegevusi teiste nõuete arvelt, aga tihti ka otseses konfliktis nendega”.²⁹

Arvatakse, et antud lähenemised mitte ainult ei välista, vaid ka täiendavad teineteist. Normatiivse grupi kontseptsiooni mõiste valgustab sotsiaalse differentseerimise mehhanismi kättesaadavust legaalsete ja mittelegaalsete vahendite saavutamaks elulisi eesmärke klassilises ühiskonnas. Lemert püstitab tähtsa küsimuse Mertoni skeemi rakendamise kohta teisejärgulise deviatsooni põhjenduseks, mille all ta mõistab sotsiaalse reaktsiooni tulemust esmasele deviatsoonile, mis väljendub sümboolses reorganisatsioonis enesetaju attitüüdi tasemel ja sotsiaalsetes rollides. Kuid ka see argument vaid kinnitab, mitte aga ei välista anoomia

²⁸ K. S. Williams, lk 123.

²⁹ C. C. Lemert *Sociology after the crisis*. - Westview Press 1995, lk 134.

kontseptsiooni põhjenduse tugevust, kaudselt näidates, et anoomia on vaid üks faktoritest kõrvalekalde käitumise etioloogilises mehhanismis.³⁰

Koos anoomia kontseptsiooni teoreetilise analüüsiga viidi läbi ka empiiriline uurimus. Minnes tagasi E. Durkheimi anoomia teooria juurde, võib ära märkida, et kaua aega läänes klassikaliseks sotsioloogia uurimuseks on peetud tema enesetappude uuringuid, mida 1970-ndatel aastatel hakati väga kriitiliselt vaatlama. J. Douglas näitas, kuidas metodoloogilised Durkheimi printsiibid moonduvad ja olid rikutud tema enda poolt alateadliku käitumisega tavaarusaama suhtes. Ta pööras tähelepanu ka ametlike statistiliste andmete ebakindlusele, mida kasutas Durkheim. Kui U. Poup oli analüüsinud enesetappude kontseptsiooni arusaamu ja vastavaid empiirilisi Durkheimi arvutusi, tegi ta järelduse: „Valdav enamus andmeid on kas teooria suhtes neutraalsed või eiravad teda. Seda, mida enne vaadeldi kui üht kõige tugevamat külge töös – moodus esitada empiirilist tõestust, tuleb nüüd vaadelda kui peamist nõrkust“.³¹

Empiirilise anoomia verifikatsiooni vajadus tõi viimase katse muudatusteks. Empiiriliste uurimuste abil oli Baltimoris 1939-1942 aastatel fikseeritud õigusrikkumisi, „kuritegelikkus korreleerub oluliselt ebastabiilsusega või anoomia piirkonnas“. Teiste uurijate kaudu oli kinnitatud oluline Mertoni kontseptsiooni seisukoht vastastikuse seose anoomia ja sotsioökonomika staatuse vahel. Seda aga ei kinnitata hilisemate uurimustöödega, tunnistamaks väga väikest klassidevahelist erinevust anoomia tasemel. Sellega koos enamik statistilisi ja sotsioloogilisi uurimustöid kinnitavad kontseptsiooni suurimat kuritegelikkust alamklassides.³²

Ebatäpset seost anoomia, kuritegelikkuse ja sotsiaalse staatuse vahel põhjendatakse sellega, et mitte iseenesest elutingimused, vaid erinevused nendes, sotsiaalne ebavõrdsus, mis tuleb välja sotsiaalsete staatuste differentseerimises, on üks peamistest determinantidest deviantse käitumises. Vastastikuse sõltuvuse andmed on kuritegelikkuse ja sotsioökonomika staatuse vahel põhjendatud suurte võimalustega (nii legaalsete kui ka illegaalsetega) kõrge sotsiaalse staatusega isikutel peita oma negatiivset käitumise kõrvalekallet ja kaitsta end kriminaalse jälitamise organite eest, mille tõttu statistilised andmed registreeritud antiühiskondlikku käitumist peegeldavad enam justitsorganite praktika tegevust kui reaalselt sotsiaalse anomaalia

³⁰ C. C. Lemert 1995, lk 134

³¹ É. Durkheim, lk 15.

³² J. Western, R. McCrea, R. Stimson, lk 13.

statistikat. Anoomia tase võib olla peaaegu ühesugune erinevate klasside vahel, kuna see reaalne protsess ei sõltu tema registratsiooni meetoditest.

Erilise Mertoni skeemi empiirilise aspekti adekvaatsus on retretismi probleem. Vastavalt Mertonile, avaldub retretism kolmes vormis: narkomaanias, alkoholismis ja psüühilistes häiretes. Eksperimentaalsed alkoholismi uuringud, kui ka kultuuridevahelised alkoholismi uuringud primitiivsetes ühiskondades näitasid, et solidaarsuse, grupi ühtsuse, nukleaarse pere isolatsiooni ja indiviidide hävitamine suguluse korporatiivsetest struktuuridest viib mõningatel juhtudel individuaalsete deviatsioonideni purjutamise ja alkoholismi vormis. Snaider, kuigi kinnitab, et oma haigestumise alguses kui ka lõpus alkohoolikuid iseloomustab anoomia, peab enneaegseks rääkida anoomia adekvaatsusest põhjendades alkoholismi. Psüühiliste häirete ja narkomaania uuringud näitasid, et anoomia kontseptsioon võib põhjendada vaid osa sellest nähtusest.³³

Empiirilise uuringu retretismi kolme vormi uuringu tulemust võib vaadelda sellisel, et anoomia kontseptsioon põhjendab narkomaaniat, purjutamist ja alkoholismi, psüühilisi häireid vaid sotsiaalsel tasemel, mistõttu nende nähtuste psühholoogilised ja füsioloogilised aspektid on tema mõistes seletamatud, mis ilmselt kutsub uurijatel esile mulje mittetäieliku anoomia kontseptsiooni adekvaatsuse retretismi eri vormides kui ühtsetes nähtustes.

Empiirilise verifikatsiooni eriaspektide teooria fakt iseenesest tõestab vajalikkust läbi viia süsteemsed empiirilised uurimused, mis on suunatud võtmepõhimõtete uurimisele. Kuid, Mertoni sõnul, „ei ole teostatud ühtegi empiirilist uurimust normist kõrvalekalduva käitumise anoomilises sfääris, mis oleks edukalt kulgenud plaani järgi, mis oleks süsteemselt ja kvaliteetselt sisaldanud üheaegselt kollektiivi, alarühma ja indiviidi analüüsi normist kõrvalekalduva käitumise suhtes“.³⁴

Edaspidi toimub teoreetilise anoomia kontseptsiooni ümbermõtestamine peamiselt võrdleva analüüsi vormis teiste juhtivate hälbekäitumise sotsioloogia teooriatega. C. Freasier, analüüsides teoreetilisi lähenemisi deviatsioonile, toob välja kolm põhilist lähenemist: 1) sotsialiseerimise seisukohalt; 2) sotsiaalse reaktsiooni seisukohalt; 3) sotsiaalse kontrolli seisukohalt. Huvitav on see, et Durkheimi anoomia tõlgendamise viib ta kolmanda lähenemise

³³ J. Western, R. McCrea, R. Stimson, lk 13.

³⁴ А. Здравомыслов 1999, lk 156.

alla, aga Mertoni anoomia teooria esimese alla. Freasier annab nende lähenemiste võrdleva hinnangu, tuginedes intervjuu materjalidele, mis olid võetud inimestelt, kes panid toime teatud kuritegusid ja kandsid oma karistusaja vanglas. Märkides iga lähenemise mittetäielikkust, eelistab ta sotsiaalse kontrolli positsiooniga lähenemist, sotsiaalse reaktsiooni positsiooniga lähenemine jääb teisele kohale ja lähenemine sotsialiseerimise seisukohalt – kolmandale.³⁵

Hälbekäitumise sotsioloogias tulevad esiplaanile interaktsionistlikud, etnometodoloogilised ja fenomenoloogilised kontseptsioonid. Samal ajal jääb anoomia kontseptsioon klassikaliseks.

1990-ndatel aastatel algas meie riigis raske, valulik üleminek totalitaarsest ühiskonnast demokraatlikusse. Tegemist on pikaajalise protsessiga, mille käigus võib ette tulla ka mõningaid tagasilööke. Iga tagasilöök võib kaasa tuua keerulisi sotsiaalseid nähtusi, sh kuritegevuse, narkomaania, samuti enesetappude arvu kasv. Sellel foonil saavad anoomilised protsessid hoogu arenguks. Arvatakse, et anoomiline kontseptsioon selles seoses, kujutab endast märgatavat teaduslikku huvi isamaalise sotsioloogia jaoks, sest see kannab endas kaalukat, kuid meil veel kasutamata heuristilist materjali.

2. ANOOMIA JA ENESETAPUD

³⁵ А. Здравомыслов 1999, lk 157.

2.1. Suitsiidi mõiste ja liigid

Enesetapp on tahtlik enda tapmine. Suitsiidi põhjuseks on inimese soov lõpetada enda eksistents või soovimatus edasi elada.

Anoomiline enesetapmine kujuneb massiliseks nähtuseks suvaliste märkimisväärsete sotsiaalsete murrangute (kuid ka pikaajalise stabiilsuse ning koguni majandusliku õitsengu) perioodil – seega mitte ainult negatiivsete vaid ka positiivsete situatsioonide korral. „Iga kord, kui sotsiaalne keskkond kannatab suurte muudatuste all, mis on esile kutsunud välise kasvuhüppega või ootamatu katastroofiga, hakkavad inimesed ennast tapma.“³⁶ Positiivsete näidetena, kuid sellest mitte vähem enesetapule ergutavaid ühiskondlikke muutusi toob välja Durkheim 1870-ndate aastate andmetes: enesetappude arv kasvab võidu saavutanud Saksamaal ja samuti ühinenud ja aktiivselt arenevas Itaalias. Taoliste kõikumiste korral toimub massiline kindlaksmääratud sotsiaalse hierarhia muutumine. Järsk ühiskondliku ja varandusliku staatuse muutus toob kaasa enesetappude laienemise nende hulgas, kes ei suutnud kohaneda uute tingimustega.³⁷

Durkheim väidab, et enesetappude tase populatsioonis on otseselt seotud selle monoliitsuse tasemega: suitsiidi statistika muutub pöördvõrdeliselt perelise, religioosse ja poliitilise integratsiooni tasemele.³⁸

Oma töös „Enesetapp“ (1897) väitis ta, et suitsiidid, mida tol ajal peeti puhtalt isiksuse fenomeniks, võib olla paremini seletatud kui inimese reaktsioon iseärasustele, milles ta elab. Eneselikvideerimise sagedust võib selgelt siduda teatud sotsiaalsete tingimustega. Durkheim tuvastas vastastikuse seose indiviidi enesetapu ja konkreetse ühiskonna vahel, milles ta eksisteerib.³⁹

³⁶ L.A. Coser. Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context. New York: Harcourt Brace Javanovich 1997, lk 135.

³⁷ É. Durkheim, lk 87.

³⁸ L.A. Coser, lk 133.

³⁹ Э.Дюркгейм. Метод социологии. Социология: ее предмет, метод, предназначение. Москва 1995, lk 106.

Durkheimi teooria järgi on olemas kolm suitsiidi liiki:

suurem osa suitsiididest on egoistlikud – indiviid tunneb ennast võõrdununa ja eraldatuna ühiskonnast, perest ja sõpradest;

anoomiline (sõnast anoomia – desorganiseerumine, õigusetus) enesetapp, mis tuleb esile, kui inimene ei suuda kohaneda sotsiaalsete muutustega. Sellised suitsiidid esinevad tihti sotsiaalsete kriiside ajal, selliste nagu ökonoomiline depressioon või, vastupidi, õitseajal, kui suitsiide teevad tõusikud, kes ei suuda kohaneda uute elustandardidega;

altruistlik enesetapp, mille korral grupi autoriteet indiviidi üle on nii suur, et viimane kaotab oma identsuse ning selle tulemusel ohverdab ennast ühiskonna heaoluks.⁴⁰

Ilmselge on see, et Durkheimi teooria, oma seisukoha nähtava kahtlematuse korral, seletab vaid ühte, olgugi, et väga laialdast, suitsiidi ergutavat aspekti. Lisaks sellele ta avastas ja püüdis seletada tervet rida tähtsaid seaduspärasusi, mille uurimist jätkasid tema arvukad järelkäijad.

Märkimisväärset meeste enesetappude rohkust naiste omadega võrreldes seletas Durkheim sellega, et naistel on vähem arenenud tundlikkus, naine pole piisavalt haaratud sotsiaalsesse ellu ja „kergetest sotsiaalsetest vormidest piisab, et rahuldada kõik tema nõuded“.⁴¹ See väide kõlab muidugi koomiliselt šovinistlikult, kuid edaspidine suitsiidide uurimise arenemine tõestas, et naised tõepoolest sooritavad enesetapu keskmiselt 3-4 korda harvem. Kaasaegne psühholoogia seletab seda nii, et naised erinevad suure mentaalse plastilisusega ja omavad paremat sotsiaalse kohanemise oskust. Kuigi nad teostavad viis korda rohkem suitsiidi katseid kui mehed, kannab enamus nendest üritamistest demonstratiivset iseloomu ja on suunatud mitte sellele, et katkestada oma elu vaid sellele, et muuta paremaks selle kvaliteeti (kõita tähelepanu oma õnnetuse vastu, saada abi, kutsuda esile kaastunnet ja muud). Iseloomulik on see, et Skandinaaviamaaades, kus emantsipatsioon algas varem ja sai suurema arengu, sotsiaalsed sugude rollid peaaegu täiesti tasakaalustusid ja, nagu tulemused näitavad, meeste ja naiste enesetappude arvud võrdsustusid. Harva esinevaks erandiks on Jaapan – seal naised tapavad ennast tihedamini kui mehed, mis ilmneb eriti vanemates vanuserühmades.⁴²

⁴⁰ Э.Дюркгейм 1997, lk. 148.

⁴¹ Э. Дюркгейм 1997, lk. 149.

⁴² А. Здравомыслов 1999, lk 216.

Durkheimi järelkäijad täiustasid sotsioloogilise suitsiidi uurimist, avastasid palju uusi seaduspärasusi, mis seovad enesetappude taset ühiskondlike protsessidega, tuletasid raskeid valemeid, mis annavad võimaluse prognoosida ja pehmendada suitsiidi lööke. Täna me teame ja saame seletada, miks linnainimesed tapavad ennast tihedamini kui maaelanikud (põhjusi on palju: nt agraarühiskonnas on pereinstitutsioon tugevam; desorganiseeritud linna piirkonnad – enesetappude taimelava jne); miks sündimuse vähenemine peegeldus hukutavalt enesetappude tasemes (on kindlaks määratud, et enesetappude tase on vastupidises sõltuvuses laste osakaaluga populatsioonis: lapsed tsementeerivad pere, tugev pere – hea barjäär suitsiidi vastu); miks enesetapjate arv järsult väheneb sõja ajal (sõjaliste katsumuste ajal ühiskond konsolideerub, mis alandab sotsiaalse isolatsiooni taset) jne.

Sotsioloogia on võimeline seletama suurema osa enesetappude põhjustest sotsiaalselt edututes riikides (nt tänapäevane Venemaa), aga isegi seal paljud juhtumid lähevad üle kompetentsuse piiri. Veel rohkemgi on selle teooria puudulikkus märgatav, kui hakata vaatama suitsiidilist pilti sellises ühiskonnas, kus inimese elu vähemal määral sõltub sotsiaalsest survest.⁴³ On loomulik, et just nendes riikides sotsiaalne õpetus vägagi kiiresti loovutas esikoha suitsiidi voolule, mis seletab enesetappu inimese psüühika struktuuri ja selles toimivate protsessidega.

2.2. Enesetapud Eestis ja Baltiriikides ühiskonna arengu erinevatel etappidel

2.2.1. Meeste ja naiste suitsiidide statistika Eestis 1970-2004

ERSI esimesed endise Nõukogude Liidu andmetel põhinevad sotsioloogilise käsitlusega epidemioloogilised suitsiidiuuringud pälvisid rahvusvaheliselt suurt tähelepanu, kuna suitsiid oli keelatud uurimisteema ja suitsiidiandmed olid NLis salastatud.

Suitsiidikordaja kui ka meeste-naiste suitsiidide suhe oli suurem Slaavi (Venemaa, Ukraina, Valgevene) ja Balti piirkonnas, mida iseloomustab rohke alkoholarbimine ja nukleaarne peretüüp (st mees, naine ja ühised lapsed) võrreldes Kaukaasia ja Kesk-Aasia liiduvabariikidega, kus on traditsiooniline elustiil ja religioossus.⁴⁴

⁴³ И. Скалабан. Конфликты в современной России. Под ред. Степанова Е.И. Москва 1999, lk 94.

⁴⁴ D. Wasserman, A.Värnik, M. Dankowicz, Suicidepreventive effects of perestroika in the former USSR: the role of alcohol restriction. - Acta Psychiatr Scand Suppl, 1998, lk 1–44.

Analüüsidest suitsiide üksikisiku tasandil Gorbatšovi range alkoholipoliitika, sh kättesaadavuse piirangu perioodil ning selle eel ja järel, ilmnes, et suitsiidide järsk vähenemine alkoholipiirangu ajal leidis aset just alkoholijoobes sooritatud suitsiidide arvelt (vähenemine 40%), kainaena suitsiidi sooritanute arv jäi samaks.⁴⁵

Suitsiidikõvera tõusud ja langused pakuvad võimaluse seostada suitsiidide sageduse muutust sotsiaal-poliitilise ja majandusliku olukorraga riigis. Eesti suitsiidikõvera, mis kajastab eestimaalaste suitsiidide kordajaid aastatel 1970-1999, võib kuju järgi jagada kaheks perioodiks. Vaadeldava perioodi esimesel viieteistkümnel aastal, stagnatsiooniperioodil, on suitsiidide kordaja stabiilselt kõrge, vaid kerge tõusuga. Viimasel viieteistkümnel aastal, reformide perioodil, mis on tormiliste ajalooliste sündmuste jada, on suitsiidikõver omandanud S-kuju.⁴⁶

Uuring näitab, et keskmise vanusega meestel (45-54) oli Eestis kõige kõrgem enesetappude määr aastatel 1998-2000 Lisas NR 3. Esitatud joonis näitab meeste enesetappude määra vanuse grupi järgi aastatel 1998-2000 ja viimaseid andmeid 2005. aastal. Lisa 4 kajastab samu andmeid naiste osas. Kõige kõrgem langus toimus 55-64 vanuste grupis (54,1%) meeste ja 35-44 vanusega (77,7%) naiste osas.⁴⁷

Kirjeldatud kujuga suitsiidikõver on omane vaid Baltimaadele (15,16), Valgevenele ja Venemaale (17,18), kuid mitte Euroopa riikidele (17) ega ka meie hõimurahvaste – soomlaste ja ungarlaste trendile (8). See lubab oletada, et suitsiidide sagedus võib tõepoolest olla seotud sotsiaal-poliitiliste oludega ning kinnitab veelkord E. Durkheimi klassikalist sotsioloogilist teooriat, mille kohaselt ühiskonnas valitseb kollektiivne tung suitsiidile, kusjuures suitsiidide sagedus on määratud selle ühiskonna struktuuriga, eeskätt sotsiaalse regulatsiooni ja sotsiaalse integratsiooni tasemega.⁴⁸

2.2.2. Enesetappude tasemest tänases maailmas

⁴⁵ A. Värnik, K. Kõlves, M.Väli. Do alcohol restrictions reduce suicide mortality? - *Addiction* 2007; 102(2), lk 251.

⁴⁶ E. Palo 2006, lk 14

⁴⁷ E. Palo 2006, lk 20

⁴⁸ E. Palo 2006, lk 20

Enesetapud 2012. aastal surma põhjusena oli maailmas kaheksandal kohal ning esimesel kohal vägivaldsete surmade seas. Igal aastal umbes üks miljon inimest maailmas surevad suitsiidide põhjusel. Prognooside järgi enesetappude arv maailmas tõuseb 2020. aastaks kuni 1,5 miljon juhtumit aastas.⁴⁹

Maailma Terviseorganisatsioon jagab kõiki riike lähtudes enesetapu levimusest kolmeks rühmaks:

1. Madal enesetapu tase (kuni 10 inimest 100 000 elanikkonnast): Kreeka, Itaalia, Guatemala, Filipiinid (0,5), Albaania (1,4), Dominikaani Vabariik (2,1), Armeenia (2,3). Kõige madalama enesetappu tase on Egiptus (0,03);
2. Keskmine enesetapu tase (kuni 20 inimest 100 000 elanikkonnast): Austraalia, Ameerika Ühendriigid;
3. Kõrge ja väga kõrge tase (üle 20 inimest 100 000 elanikkonnast): Läti (42,5), Leedu (42,1), Eesti (38,2), Ungari (35,9).⁵⁰

Need andmed võivad oluliselt muutuda. Nii on viimastel aastatel olukord Rootis, mida 30 aastat tagasi nimetati "enesetappude maaks", märgatavalt paranenud. Enesetappude arv Eestis 2010. aastal oli viimase 15 aasta jooksul madalaim.⁵¹ Varasema aastaga võrreldes enesetappude arv langes. Kui üle-eelmisel aastal tegi enesetapu 218 eestlast, siis möödunud aastal 199.⁵² Hoolimata sellest oli 2011. aastal enesetapp ebaloomuliku surma peamiseks põhjuseks. Kuna majanduskriis Euroopas suureneb, ei saa välistada Eestis anoomiliste enesetappude kasvu.

Euroopa riikide rängad kulude kärped ei ole põhjustanud mitte ainult majanduslangust, vaid neid saab osaliselt pidada ka suurenenud haiguspuhangute ja enesetappude põhjustajateks. Alates 2008. aastast, mil majanduskriis algas, on riikide rahastatavad tervishoiuasutused pidanud ka oma eelarveid ja kulusi kärpima ning suurenenud on ka vastuvõtutasud, kirjutab The Guardian.⁵³ Tervis on märkimisväärselt halvenenud kõige enam kriisi pärast

⁴⁹ Самоубийство. Причины и факторы риска. — Newsru.com, 16.03.2013.

⁵⁰ Самоубийство. Причины и факторы риска.

⁵¹ С. Гомзикова. Россия остается страной самоубийц. — Москва: Свободная пресса 2011, lk 16

⁵² O. Kahu, P. Luts. Enesetappude arv eelmisel aastal langes. – Arvutivõrgus: <http://uudised.err.ee/?06270921> (24.01.2013).

⁵³ Rise in suicides blamed on impact of recession. - The Gardian 14 August 2012. - Arvutivõrgus: <http://www.guardian.co.uk/society/2012/aug/14/rise-suicides-blamed-impact-recession> (16.03.2013)

kannatanud riikide, nagu Kreeka, Portugal ja Hispaania, elanikel. Elanike tervise halvenemise põhjustas mitte ainult suur tööpuudus, vaid ka puudulik sotsiaalsüsteem, mis tagaks inimeste turvalisuse. Avaldatud uuringust nähtub, et Kreekas suurenes 2011. aastal eelneva aastaga võrreldes enesetappude arv 40 protsenti.⁵⁴

Suitsiidikäitumine ja depressioon on sagedasem ühiskondades, kus sotsiaalse integratsiooni tase on väga madal, mis kinnitab anoomiat põhiideeks. Näiteks töö kaotamine on üks suurimaid stressi tekitavaid sündmusi elus lähedase surma, lahutuse ja tõsise haiguse kõrval. Mõnikord inimesed identifitseerivad ennast läbi oma töö. Kui töö võetakse ära, kaotame me ennast ja mõnikord isegi oma eksisteerimise mõtte. Hoolimata sellest, et naised on depressiooni suhtes 2 korda enam vastuvõtlikumad kui mehed, kannatavad just mehed 4 korda tõenäolisemalt selle kõiga halvema tagajärg all – enesetapp. Enam, kui 90% inimestest, kes sooritavad enesetapu, on eelnevalt kogenud depressiooni või mõnda muud vaimset või narkootiliste ainete kuritarvitamisest tulenevat häiret, tihti koguni neist mitut korruga.⁵⁵ Riigis, kus on majanduslik kriis või suur tööpuudus, peavad olema sotsiaalsed programmid, mis võivad aidata inimeste ühiskonda integreerimist, et vältida anoomiat.

2.2.3. Surma registreerimine ja klassifikatsioon

Surmajuhtude registratsioon Balti riikides on tehtud meditsiinilise surmatunnistuse alusel. Ekspertiisiotsuse protseduur ja selle registratsioon läheb samamoodi kui läks NSVL-s ja see oli rangelt kontrollitud. Vaatamata mõnedele organisatsiooni muudatustele kasutavad Balti riigid täna sama surmajuhtude registreerimise mudelit.⁵⁶

Isiku surma juhul on perekonnal vaja saada meditsiinilist surmatunnistust, mille kinnitab asjaomane institutsioon (ambulatoorium, haigla või meditsiinilis-õiguslik büroo) ja see perekonnaseisuametile tuua. Vägivaldse surma juhul meditsiinilis-õigusliku büroo ekspertiisiekspert peab laiba lahkama ja meditsiiniotsuse välja andma. Laiba lahkamine peab olema teostatud keha kõikides kohtades, kus oli vägivaldat tarvitatud. Surm peab kohalikus perekonnaseisuametis registreeritud olema kolme päeva jooksul pärast surma.

⁵⁴ Rise in suicides blamed on impact of recession.

⁵⁵ T. Normann. Sinu Koolituspartner. – Arvutivõrgus:

<http://www.koolituspartner.ee/koolitused/motteid-koolitustelt/tookaotus/>, (16.03.2013)

⁵⁶ E. Palo 2006, lk 18.

Registratsiooniandmete koopiad ja kinnitatud surmatunnistus saadetakse kõrgematele administratiivastutustele, kes vastutavad kodanikuregistratsiooni eest.

Aastatel 1970-1990 NSVL-i vabariikide kolme Balti riikide statistikaametid esitasid oma andmed ja nende koopiad saadeti keskstatistikaametile Moskvasse. Ajavahemikul 1970-1990 tabelid sisaldasid mõlema soo andmeid eraldi 5-aastase vanuserühmades ning linna- ja maapiirkondades. Statistikaametis ametlikud vormid täideti käsitsi ja olid avaldamata kuni 1988. aastani. Pärast kolme Baltiriigi taasiseseisvumist aastal 1991, surmajuhtude andmed olid nõukogu suurarvuti tehnoloogiast PC arvutidele ümber tehtud. Rahvuslik andmebaas loodi 1992. aastal.⁵⁷

Rääkides surmade klassifikatsioonist tuleb märkida, et muutunud WHO Rahvusvaheline Haiguste klassifikatsioon (International Classification of Diseases (ICD)) oli kohustuslik kõikides endites NSVL-I riikides ja natuke erines sellisest, mida kasutatakse Lääne Riikides. Käesolevas töös viidatud uuringus kasutatud vägivaldsete surmade klassifikatsioon on rajanud ICD-8 klassifikatsiooni ja koodide 160-185 (WorldHealth Organization, 1965) ning ka ICD-9 ja koodide 160-175 alusel. (WorldHealth Organization, 1977).⁵⁸

Surmajuhtude kodeerimisel kasutati ICD-9 klassifikatsiooni neljanumbrilist süsteemi oli Leedus 1993.a ja Eestimaal ja Lätis 1994.a. Kümnes ICD kontroll (World Health Organization, 1992) oli kasutatud Lätis 1996.a ja Leedus 1997. a.⁵⁹

Surmade klassifikatsioonis artiklite arv endises NSVL-is (Goskomstat SSSR) oli oluliselt väiksem kui ICD süsteem annab (WorldHealth Organization, 1965, 1977). NSVL -is lihtsustatud ICD-8/ICD9 klassifikatsiooni süsteemis artiklide suhed olid seletatud erilises dokumendis (Tsentralnoje statistitsheskoje upravlenije, 1980). Kõik 13 vägivaldsete surmade kategooriat tabelite nimekirjadest olid võrreldavad.⁶⁰

Samuti on oluline rõhutada, et kuni aastani 1988, Nõukogu klassifikatsiooni järgi suitsiid, tapmine ja tööõnnetused peideti poliitilistel põhjustel ja eraldi tabeldatud spetsiaalses

⁵⁷ E. Palo 2006, lk 15

⁵⁸ E. Palo 2006, lk 15

⁵⁹ E. Palo 2006, lk 15

⁶⁰ E. Palo 2006, lk 15

„salajasest“ tabelis. Sellist salajasust on kerge aru saada: näiteks 1997 aastal endise NSVL-i standartsurmade tapmisest arv oli 8 korda kõrgem kui Euroopa Riikides. Surmapõhjus oli kirjeldatud ainult sõnadega, vaid kolmes Balti riikides kodeeriti diagnoosid Keskstatistikaameti poolt arsti konsultandi abil. Sarnaselt eelmiste aastatega, surmakodeerimine Balti Riikides jäi samaks. Ainukene erinevus oli see, et alates aastatest 1997, statistika ja Meditsiinitehnoloogiatööstuse amet on asutus, mis vastutab surmastatistika eest Lätis.⁶¹

2.3. Enesetappude ennetamise meetmetest

Inimese elu on hindamatu väärtus ja jagamatu inimõigus. Majanduslikust vaatepunktist on võimalik välja arvutada, mis maksab enneaegu kaotatud inimelu. Ekspertide hinnangul vähendab inimeste kaotus sisemajanduse kogutoodangut või aeglustab selle kasvu. Kuna enesetapp ei ole reeglina spontaanne tegu, peaks olema võimalik seda õigeaegse sekkumisega ennetada.

Enesetappude ennetamise üheks eesmärgiks on enesetapumõtetele inimeste õigeaegne märkamine ja abistamine. Enesetapumõtetele inimesed on sageli kinnised nende mõtete avaldamisel ning abi otsimisel. Kaks kolmandikku enesetapu sooritanud inimestest ei ole eelnevalt abi saamiseks vaimse tervise spetsialisti poole pöördunud, kuigi psüühikahäired ja eriti depressioon on suitsidaalse käitumise üks kõige olulisemaid riskitegureid.⁶²

Vikipeedia järgi, heaoluriik ehk sotsiaalriik on riik, mis garanteerib kodanikele nii poliitilisi ja sotsiaalseid õigusi.⁶³ Sotsiaalpoliitikas hoolivuse põhimõte, aidata ühiskonnas nõrgemaid järgi.

Väga olulise tähendusega on siin enesetapumõtetele saadav tagasiside ning informatsioon abi saamiseks, mis on riiklik sotsiaalne ülesanne. Isegi sagedaste ja sügavate suitsiidimõtetele inimeses on tavaliselt olemas soov elada ja teine inimene saab tal aidata valida elu.

⁶¹ E. Palo 2006, lk 11

⁶² Van Spijker, Straten, Kerkhof 2010, lk 89

⁶³ Heaoluriik. Vikipeedia Vaba entsüklopeedia. - Arvutivõrgus: <http://et.wikipedia.org/wiki/Heaoluriik> (23.03.2013)

Suitsidaalsed impulsid kestavad tavaliselt vaid lühikest aega, mistõttu kiire reageerimine siin ja praegu ning suitsiidimeetodile ligipääsu piiramine on enesetappude ennetamisel efektiivsed strateegiad.

Riigi üheks ülesandeks on koostada ja läbi viia programme, mis aitaks töö kaotanud inimestel kohaneda ühiskonnas ja tööturul. Seda võib kasutada kõrgekvaliteetsete tööhõiveteenuste pakkumiseks ning selleks, et aidata nendel teenustel tegeleda suurema hulga töö kaotanud inimestega. Programm peab aitama inimestel säilitada sidet tööturuga isegi juhul, kui kohe pole võimalik uut tööd leida. See annab neile võimaluse muutustega kohaneda ja arendada just neid oskusi, mis on eriti kriitilise tähtsusega tuleviku majanduskasvu ja produktiivsuse tõusu vaatenurgast.

Peale riigi mängib olulist rolli ka perekond. Üks kõige olulisemaid ja samas ka üks raskemaid abistamise viise on aktsepteerida töö kaotanud inimese tundeid ja leppida sellega, et temal on omad viisid, kuidas sellise raskusega toime tulla. Lähedased peavad mõistma, et töö kaotanu enda mõtted ja otsused on need, mis aitavad olukorda lahendada. Samas saavad pereliikmed teda olulisel määral toetada. Lähedased saavad oma toetust väljendada erineval moel, näiteks muresid kuulates, koos meeldivaid asju tehes, koos tulevikuplaane arutades. Esmatähtis on, et lähedased oleksid lihtsalt olemas. Vahel piisab ka üksnes teadmised, et võin oma mõtete jagamiseks partneri poole pöörduda ja ta mõistab.

Paljudes riikides on aastatepikkuse tööga valminud suitsiidide preventsiiooni programmid, kas laiahaardelised või üksikutele lõikudele kontsentreeritud, kas kõrgeimal riiklikul tasandil kinnitatud ja ellu viidavad (eeskujuks maailmas on Soome) või entusiastide poolt välja pakutud. Eesti suitsiidide preventsiiooni programmi esialgse variandi on Sotsiaalministeeriumile esitanud Eesti – Rootsi Suitsidoloogia Instituut 2000. aastal. Projekt on originaalne (s.o eestiomane mitte tõlge mõnest olemasolevast programmist), koostatud Sotsiaalministeeriumi projektide raames ja finantseeritud Keskaigekassa poolt.

Sellest programmist tulenevad:

1) Suitsiidide preventsiiooni mudeli tasandid, milleks on üldine preventsiioon ja vaimse tervise edendamine. Selle eesmärgid on:

- a) suurendada teadlikkust ja stressitaluvust;
- b) vähendada stressoreid.

Programmid: teadlikkus, uuringud, koolitus, grupitegevus, ühistegevus;

2) Kaudne e. mittespetsiifiline preventatsioon, mille eesmärgid on:

- a) identifitseerida riskigrupid ja -tegurid;
- b) olukorda hinnates valida tugevus.

Programmid: teadlikkus, uuringud, koolitus, grupitegevus, ühistegevus, konsultatsioon;

3) Otsene e. spetsiifiline preventatsioon e. interpreventatsioon, mille eesmärgiks on tõkestada suitsiidipritsessi areng.

Programmid: uuringud, personali täiendkoolitus, toetavad lähisuhted, vabatahtlike väljaõpe;

4) Taastamine e. postventsioon.

Eesmärgid:

- a) suitsiidaalse kriisi läbinu rahabilitatsioon;
- b) suitsiidiohvri leinajate abistamine.⁶⁴

Sobilikud programmid oleksid: pikaajaline järelravi, uuringud, koolitus, ühistegevus, konsultatsioon.⁶⁵

KOKKUVÕTE

Kaasaegses ühiskonnas iga järgmine põlvkond, kes alustab iseseisvat elu, puutub kokku peaaegu lahendamatu valikuga: kas tingimusteta järgida ettenähtud norme, kahelda nendes, täita neid osaliselt või siis loobuda nendest üldse.

Mida rohkem läheneb ajaloonool nüüdisaegsusele, seda kiirem on sotsiaalsete muutuste tempo, üha sagedamini tuleb loobuda vananenud kommetest ning asendada neid uute sotsiaalse mängu reeglitega. Kiiresti muutuv maailmas inimesed ei jõua kohaneda ühtede normidega, kui nende asemele tulevad teised, uuemad. Sotsiaalsete normide mobiilsus alandab nende ühiskondlikku staatust, kaob nende igaviku ja murdumatuse omadus. Niisuguse staatuse

⁶⁴ Enesetappude ennetamine: suitsiidide kajastamine meedias. – World Health Organisation, 2000, lk 16

⁶⁵ A.Värnik, K.Kõlves, Eestlaste ja mitte-eestlaste enesetapud. Eesti-Rootsi Suitsidoloogia Instituut, Tallinn-Tartu, 2001, lk 36.

alandamine tähendab selliste normide praktilise andmise vähenemist ning sotsiaalse kontrolli mehhanismi olemise võimaluse kadumist.

Võib olla, et anoomia – kindlaksmääratud normide puudumine, on sotsiaalse dünaamika vajalik ja seaduspärane moment. Ühiskonnad tekivad ja kaovad, rahvad tulevad ja lahkuvad, struktuurid rajatakse ja purustatakse. Tõusule alati järgneb langus ning kriisi asemel tuleb stabiilsus ja õitseng ning seejärel kõik jällegi muutub.

Kõik asjad mõjutavad kõiki asju. On olemas üks väga huvitav mudel, mille üks praktiline kasutusala ongi lennuohutuses: mis peab juhtuma, et toimuks lennukatastroof. See on Šveitsi juustu mudel. On hulk kettaid, igas augud, ühel hetkel tekib olukord, kus mitme ketta (lennunduses viie) augud satuvad kohakuti, siis juhtub katastroof. Samamoodi liikluses. Mitte kunagi ei põhjusta õnnetust see, et autojuht oli purjus. Midagi peab veel olema: keegi kaldus vastassuunavööndisse, pimedus, libedus... Mida rohkem kokkulangevusi, seda tõenäosem on ekstreemne sündmus. Kui küsida, kas sellisel äärmuslikul sündmusel nagu tapmine on majanduskriisiga seost, siis kindlasti võib see olla üks tegur, aga neid faktoreid peab olema rohkem.

Meil on ka Soome 1990. aastate alguse kogemus, mil sügava majanduskriisi põhjustas Liidu turu kokkuvarisemine. Tööpuudus suurenes 3,2%-st (1990) 16,6%-ni (1994), töötute arv kasvas 1990–1994 koguni viis korda. Räägitakse, et praegune majanduskriis, mis sai alguse USA-s toimunud panganduskriisist, tuleb 1929.–1933. aastate majanduskriisist märksa hullem. Kui eelmise aasta kolmanda kvartali 3,5%-st majanduslangust võib pidada veel kriisieelseks näitajaks, siis neljanda kvartali 9,7% langus näitab selgelt, et kätte on jõudnud tõeline majanduskriis. Kuid kõige ilmekam näitaja ei ole mitte eelmise aastaga võrreldes 27% vähenenud tööstustoodang, vaid hüppeliselt suurenenud tööpuudus, mis märtsi lõpuks ulatus 57 000 inimeseni. TÜ makromajanduse professori Raul Eametsa sõnul on töötute tegelik arv 1,5 korda suurem. Seni on kõik prognoosid töötute arvu kasvu kohta olnud väärad. Aasta lõpuks ületab töötute arv 100 000 piiri. Tööturuametil oli 20. märtsil aga vaid 1600 tööpakkumist. See asjaolu võib seada ohtu meie ühiskonna edasise saatuse ja turvalisuse.

Kui me ei suuda luua uusi töökohti, pole töötute ümberõppest mingit kasu. 1929.–1933. a kriisi ajal oli uute töökohtade loomine küllaltki hästi korraldatud. 1928. a sai tööd 34,6%;

1929 – 38,4%; 1930 – 37,0%; 1931 – 46,3%; 1932 – 33,3%; 1933 – 32,6%; 1934 – 69,6%; 1935 – 89,7% töötutest.⁶⁶

Nagu varasematest kriisidest nähtub, kestab majanduskriis umbes viis aastat. Praegune kriis algas 2008. aastal ja kestab 2013. aastal ka. USA poliitikaajakiri *Foreign Policy* on reastanud Euroopa viis „haiget” riiki. Eesti on selles nimekirjas Läti järel teisel kohal. Välja on jäetud majanduslikult samuti viletsal järjel Bulgaaria ja Rumeenia.⁶⁷

Eestis on vaeseid (neid, kes teenivad alla 60% riigi keskmisest) 18,3% elanikkonnast, Taanis ja Soomes vaid 12%. Vaeseid on palju veel Lätis (1. koht), Leedus, Poolas ja Ungaris, Tšehhis, Slovakkias ja Sloveenias on olukord parem. Kriisi ajal on raskeimas seisus just vaeste TOP riigid.⁶⁸

Loogiline oleks järeldada, et kriisi süvenedes ja töötuse kasvades registreeritud kuritegude arv edaspidi suureneb. Kurjategijad, kes ei saa oma „tööd” teha, sest töötud on liiga sageli kodus, lähevad tänavale röövima, mis on ühiskonna turvalisuse seisukohalt väga ohtlik. Kõige ohtlikumad on siiski tööpuudusest tingitud tänavarahutused, mis võivad kontrolli alt väljuda. Ka võib suurened a enesetappude arv, sest ettevõtete pankrotilaine on alles ees ja meil elab ca veerand miljonit inimest eluasemelaenuga ostetud korterites-majades, mille turuväärtus võetud laenu enam ei kata. Eesti ja Soome varasemad majanduskriisid siiski seda seisukohta ei kinnita.⁶⁹

Meeste ja naiste suitsiidikordajad olid aastatel 1970–2004 küllaltki sarnased nii väärtustelt kui tõusude ja languste dünaamikas. 1990-ndate keskpaiku hakkas suitsiidikõver drastiliselt tõusma mõlemal soogrupil ja saavutas haripunkti sotsiaalpoliitiliselt ja majanduslikult pingelistel aastatel.⁷⁰ Majanduslike reformide perioodil, aastast 1992, oli paljudel raske passiivsusest ärgata, kõigil ei olnud ka piisavalt võimeid. Paljud olid šokeeritud uut laadi eetika ja moraalikriisist, varanduslikust kihistumisest või teadasaamisest, et inimesed ei ole ega saagi olla võrdsed. See oli sotsialismilt turumajandusele ülemineku aeg koos uute

⁶⁶ A. Leps. Majanduskriis on kõige raskem toime tulla vaestel riikidel. – Õpetajate Leht, 17. aprill 2009.

⁶⁷ A. Leps, 2009

⁶⁸ A. Leps, 2009.

⁶⁹ A. Leps, 2009.

⁷⁰ E. Palo 2006, lk 15

väärtushinnangute ja elustiili tekkega, mis nõudis kõrget kohanemisvõimet. Alates 1993. aastast hakkas enesetappude arv vähenema, kuna majanduslik olukord paranes ning elu muutus stabiilsemaks. Suitsiid on kõva argument, see on tundlik indikaator nii individuaalse kui ühiskonna seisundi iseloomustamiseks Lähtudes sellest, ma näen enesetappude ning majandusliku olukorra ja riigi tegevuse vahel kindlat ja selget seost anoomiaga. 2009. aastal tõusis enesetappude arv võrreldes 2008. aastaga kümnendiku võrra – 242-lt juhtumilt 269 enesetapuni. Arvestades majanduse üldist olukorda, sealhulgas töötuse suurt tõusu, andmed räägivad ka anoomilisest ühiskonnast. Hetkel on Eestis täheldatav enesetappude taseme langust, ta on kõige madalam eelmiste aastate võrdluses. Selle fakti võimalike põhjustena võib välja tuua majandusliku tõusu, ühiskonna üldise stabiliseerumise. Samas on jätkuvalt olemas majanduslik kriis Euroopas ja ka Eestis, töötus kasvab. Viimane on tinginud paljude kaasmaalaste lahkumise Eestist eesmärgiga leida tööd teistes riikides. Eespool esitatul põhjal saab autori hinnangul teha järelduse, et praegu meie ühiskond on anoomiline.

Самоубийства как проявление аномии

РЕЗЮМЕ

Понятия: теория аномии, концепция Э. Дюркгейма, поведенческие отклонения, преступления, самоубийства, уровень самоубийств в Эстонии и Балтийских странах, аномическое общество, неаномическое общество.

Понятие аномии обозначает одну из социальных модификаций онтологемы хаоса. Аномия может иметь первичный характер и представлять собой доправовое состояние с полным отсутствием порядка и "войной всех против всех".

Аномия может выступать также как исторически переходное кризисно-катастрофическое состояние общественных и личностных структур при сменах социально-нормативных систем.

В нормативно-ценностных структурах образуются роковые разломы, приводящие к тому, что одни морально-правовые регуляторы уже не действуют, а другие, сменяющие их, еще не действуют. Разрушаются все прежние иерархии норм и ценностей. Перестают функционировать принципы соподчинения целого и его частей.

Социальные формы, в которых проявляется аномия — это резкое возрастание степени конфликтогенности социальных отношений, массовое падение нравов, разгул преступности, военные инциденты и самоубийства. Зло превращается в вездесущую и часто анонимную силу.

Обретает невиданную прежде интенсивность отрицательный, "противоестественный" социальный отбор, в результате которого лучшие из граждан оказываются на социальном "дне" или просто гибнут, а наверх всплывают, обретают богатство и власть худшие из них. Те социальные слои, группы, индивиды, которые в условиях стабильности пребывали на социальной периферии, теперь могут быть вытолкнуты силою обстоятельств и их случайных стечений в самый эпицентр событий и оказаться на ключевых ролях в различных сферах и структурах.

Аномия, как противоположность стабильного социального порядка, возникает там, где ослабевает контроль государства, общества и их институтов за поведением индивидов. Чаще всего это происходит в эпохи промышленных, экономических и социально-политических кризисов. Именно в такие эпохи начинают повсеместно возникать непредвиденные изменения дисфункционального характера, сопровождающиеся диссоциацией (медленным рассеиванием) структур и целостностей в социальном пространстве.

Цель работы – проанализировать состояние аномии общества через призму самоубийств. Уровень количества самоубийств является одним из центральных понятий теории аномии Эмиля Дюркгейма. На основе исследований, проведенных Эстонско-Шведским Институтом Суицидологии, делаются выводы о возможности охарактеризовать нынешнее Эстонское общество как аномичное.

В качестве метода используется подбор соответствующей теоретической базы, ее реферирование и систематизация.

Не требует доказательств тот факт, что в период экономического кризиса, увеличивается число поведенческих отклонений, в их число входят, как различного рода правонарушения, так и самоубийства. Интерес состоит в том, чтобы охарактеризовать данное состояние общества с точки зрения теории аномии и ее развития. В этом и заключается актуальность работы.

Работа основывается на теоретическом изучении вопроса, используется 27 литературных источников.

В первой главе подробно изучаю вопрос понятия аномии, даю историческую справку возникновения понятия аномии, рассматривается процесс развития теории от основателя Э. Дюркгейма до Р.К Мертона, С.Ф. Месснера и Р. Розенфельда. Так же уделено внимание развитию концепции аномии в современной поведенческой социологии, связь аномии и суицидов. Вторая глава содержит анализ исследований и выводы.

На основе результатов проведенных Эстонско-Шведским Институтом Суицидологии исследований я пришла к выводам, что:

показатели мужских и женских суицидов в 1970–2004 как поднимались, так и падали.

Однако наблюдается выраженный подъем в период 1990-ых годов;

анализ возрастных групп показал спад в 45 – 54 года, а также подъем в 55 – 64;

Что же касается сегодняшних дней, как показывают социологические данные, уровень самоубийств в Европе растет, что указывает на связь экономического кризиса с

самоубийствами. В Эстонии же уровень самоубийств в настоящее время максимально низкий, по сравнению с предыдущими годами, но ученые считают, что это временное затишье. Если же экономический кризис не закончится, то возможен повторный всплеск самоубийств на территории Эстонии к 2020 году.

мужчины более интенсивно реагируют на изменения социальных условий, рабочего или финансового уровня;

изменения социально-политических условий наименьшим образом влияло на уровень самоубийств у женщин различных возрастных групп.

В работе представлены ряд программ превентивных мер.

Аномические признаки современного общества, как последствия резких изменений социально-политических условий, приводят к столь же резкому скачку показателей преступлений, поведенческих нарушений и количества самоубийств, что является неоспоримым подтверждением классической социологической теории аномии Эмиля Дюркгейма и объясняет растущее число самоубийств в период сегодняшнего экономического кризиса.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Andersen guilty in Enron case. - Arvutivõrgus <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/2047122.stm> (20.04.2013)
2. Chambers 21st century dictionary / editor-in-chief Mairi Robinson. Edinburgh: Chambers, 1996
3. Clinical Tools. - Omega: Journal of Death & Dying. 2006, Vol. 53 Issue 3

4. Coser Lewis A.. Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context, New York:Harcourt Brace Javanovich 1997
5. Durkheim É. Suicide: a study in sociology, London: Routledge, 1993
6. Enesetappude ennetamine: suitsiidide kajastamine meedias.- World Health Organisation, 2000
7. Healuriik, Vikipeedia Vaba entsüklopeedia,- Arvutivõrgus : <http://et.wikipedia.org/wiki/Healuriik> (23.03.2013)
8. Kahu Oliver, Luts Priit Enesetappude arv eelmisel aastal langes. – Arvutivõrgus: <http://uudised.err.ee/?06270921> (24.01.2013)
9. Kalich D., Brabant S. A Continued Look at Doka's Grieving Rules: Deviance and Anomie as Lemert Charles C.Sociology after the crisis. - Westview Press 1995
10. McClosky H., Schaar J.H. Psychological Dimensions of Anomy. - American Sociological Review; Feb 65, Vol. 30 Issue 1
11. Normann T. Sinu Koolituspartner. – Arvutivõrgus: <http://www.koolituspartner.ee/koolitused/motteid-koolitustelt/tookaotus/>,(16.03.2013)
12. Palo E. Suicide among external causes of death in the Baltic states 1970-2004. Tartu 2006
13. Raska E. Kriminoloogia. Tallinn, 2002
14. Rise in suicides blamed on impact of recession, - The Gardian 14 August 2012- Arvutivõrgus: <http://www.guardian.co.uk/society/2012/aug/14/rise-suicides-blamed-impact-recession> (16.03.2013)
15. Van Spijker, Straten, Kerkhof 2010
16. Värnik A, Kõlves, K. Eestlaste ja mitte-eestlaste enesetapud. Eesti-Rootsi Suitsidoloogia Instituut, Tallinn-Tartu 2001.
17. Värnik. A. Enesetappe sooritavad mehed 2010. - Arvutivõrgus: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/airi-varnik-enesetappe-sooritavad-mehed.d?id=32204871>, (15.02.2013)
- Värnik A, Kõlves K., Väli M.. Do alcohol restrictions reduce suicide mortality? - Addiction 2007;
18. Wasserman D. , Värnik A., Dankowicz M., Suicidepreventive effects of perestroika in the former USSR: the role of alcohol restriction. - Acta Psychiatr Scand Suppl,1998
19. Western J., McCrea R., Stimson R., Quality of Life and Social Inclusion. – International Review of Sociology. Nov 2007, Vol. 17, Issue 3

20. Williams K.S.. Textbook on Criminology. Oxford, University Press, 2006
21. Беккер Г., Босков А. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении. — Москва: издательство иностранной литературы, 1961
22. Гомзикова С., Россия остается страной самоубийц. — Свободная пресса, 30.01.2011
23. Дюркгейм Э.. Метод социологии. Социология: ее предмет, метод, предназначение. Москва 1995
24. Здравомыслов А., Социология конфликта. Москва., 1999
25. Култыгин В., Кузнецов А. Общая социология. Москва: Научная книга, 2004
26. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Социальная структура и аномия. Социологические исследования. 1992. №2
27. Мертон Р., Социальная теория и социальная структура. – Москва, Хранитель 2006
28. Самоубийство. Причины и факторы риска. — Newsru.com, 23.08.2005
29. Скалабан И. Конфликты в современной России. Под ред. Степанова Е.И. Москва, 1999
30. Современная американская социология / Под ред. В. Добренькова. Москва: Изд-во МГУ, 1994

LISAD

LISA 1. Durkheimi, Mertoni, Messneri ja Rosenfeldi anoomia teooria põhimõtted

Teooria esindaja	Peamised seisukohad anoomiateoorias	Probleem	Poliitika osavõtt
Durkheim	Anoomia on normide puudumine, mis ilmneb peamiste sotsiaalsete murrangute, eriti majanduse- ja	Normaalselt toimival ühiskonnal on olemas normatiivsed õiguslikud ja eetilised juhised. See innustab igähte ja nõuab	Ühiskond peab igähte ergutama olemasolevaid norme tunnustama arvestades tema positsiooniga ühiskonnas.

	tööstuskriisise ajal.	igäühelt ootustele vastavat käitumist võttes arvesse nende positsiooni ühiskonnas.	Eesmärgiks on sotsiaalse kontrolli tugevdamine.
Merton	Anoomia tekib siis, kui kultuuriliste eesmärkide ja nende saavutamise õigustatud vahendite vahel on lahknevust. See on tüve saavutamise kuju, kus eesmärgi saavutamine on ühiskonna poolt pealesurutud ja samas võimatu saavutada enamusele või osadele ühiskonna sektoritele.	Peamine eesmärk Ameerikas on rikkuse saavutamine. Igaüks usub, et nemad võivad suure rikkuse saavutada (võimu, prestiiži ja materiaalsete hüvede näol), kuid enamiku jaoks on see unistus ning nende olukord ja võimalused ei vii neid rikkuse juurde kunagi.	Efektiivsem ja avalikum viis sotsiaalsete eesmärkide saavutamiseks on võidelda vaesusega, sotsiaalse tõrjutusega ja tagada kõrgema hariduse standardeid selleks, et anda kõikidele võimalus neid eesmärke saavutada.
Messner ja Rosenfeld	Institutsiooniline anoomia kui rikastumis- eesmärgi toetus sotsiaalstruktuurides, mis on mõeldud kasutama sotsiaalkontrolli mehhanisme selleks, et majandusele nimetatud eesmärgi saavutamiseks jõudu anda.	Suur tähelepanu finantsedule ja majandusele häirib Ameerika institutsioonide võimet sotsialiseerida isikuid, kes alluvad seadusele ja oma seadusest tulenevatele rollidele. Kõik peale majanduse edu saavutamise jäetakse kõrvale.	Institutsioonid peavad majandust tugevdama ja nende mõju teistes valdkondades jääb nõrgaks. On vaja väärtustada ka teisi eesmärke peale rikkuse – eriti haridust, sotsiaalhooldust, õppimist ühiskonna teenimist.

Allikas: В. Култыгин, А. Кузнецов Общая социология. Москва: Научная книга, 2004

LISA 2. Meeste ja naiste vägivaldsete surmade statistika Balti riikides 1970-2004

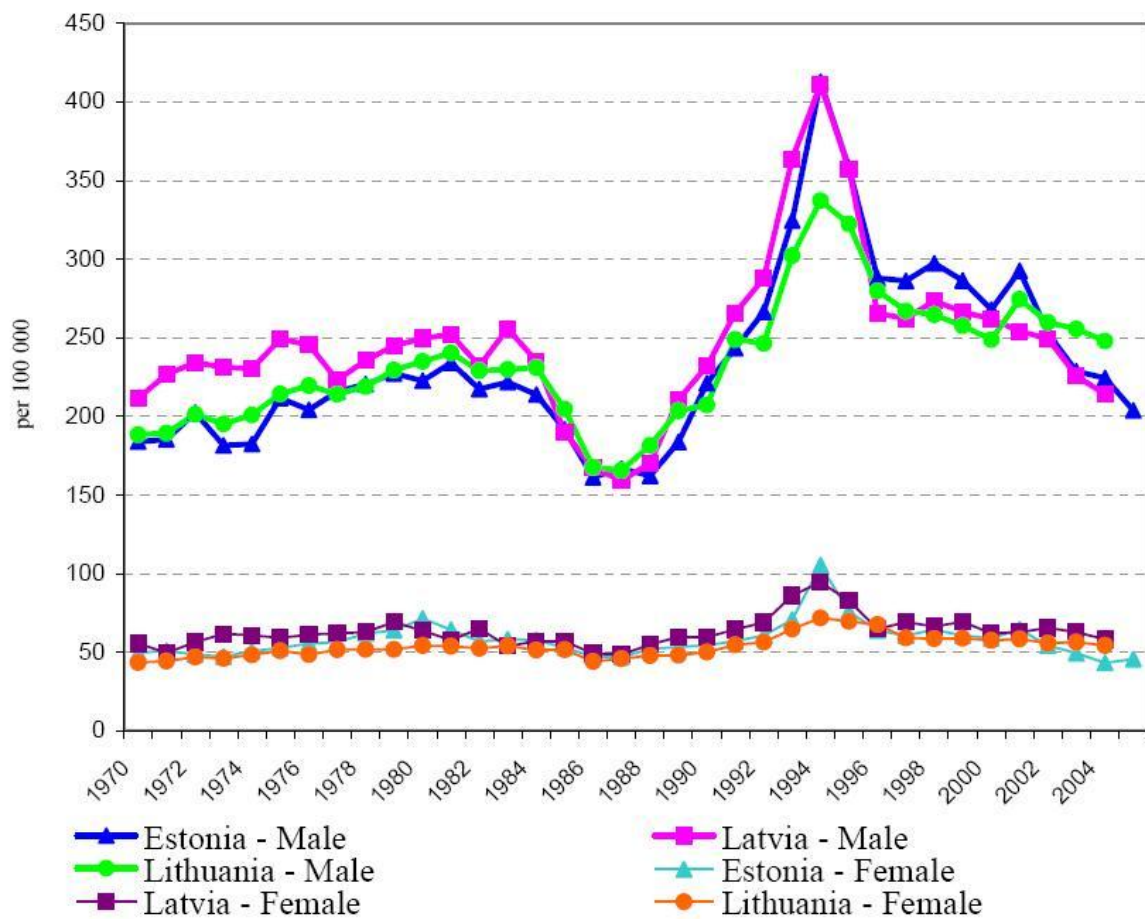
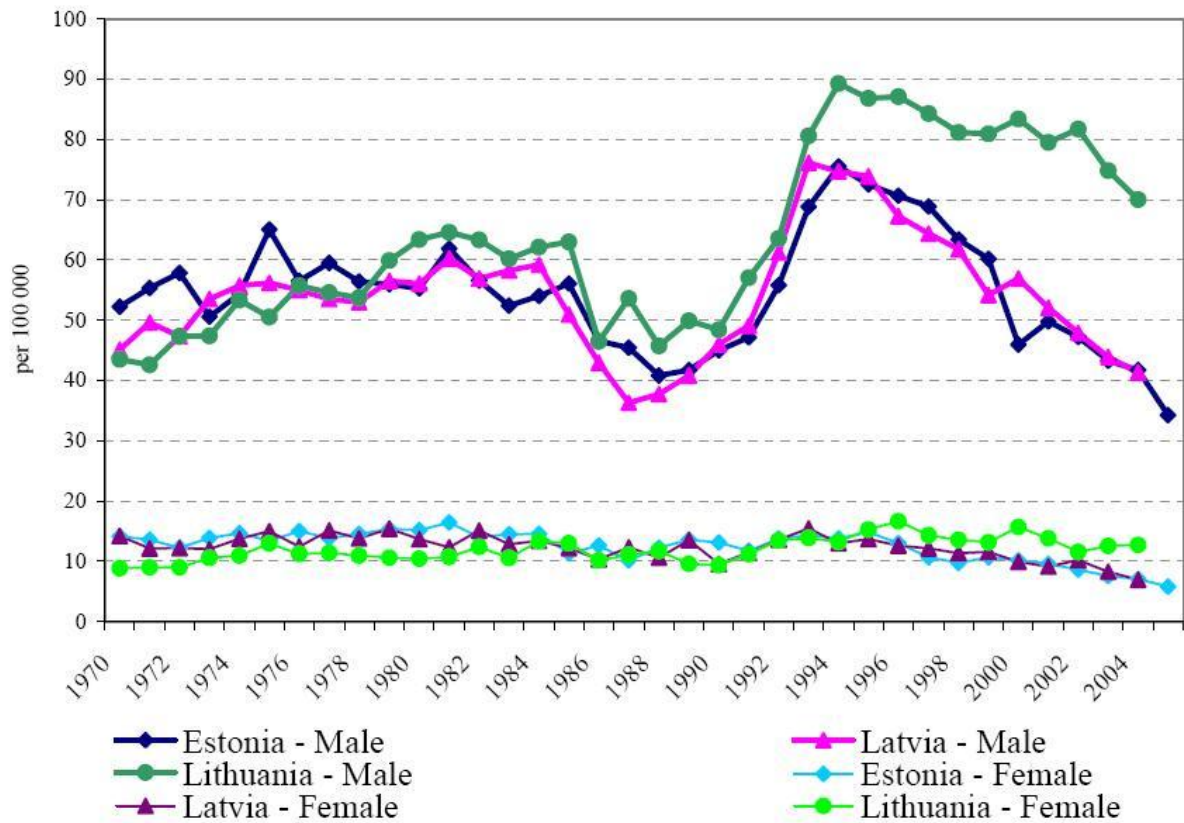

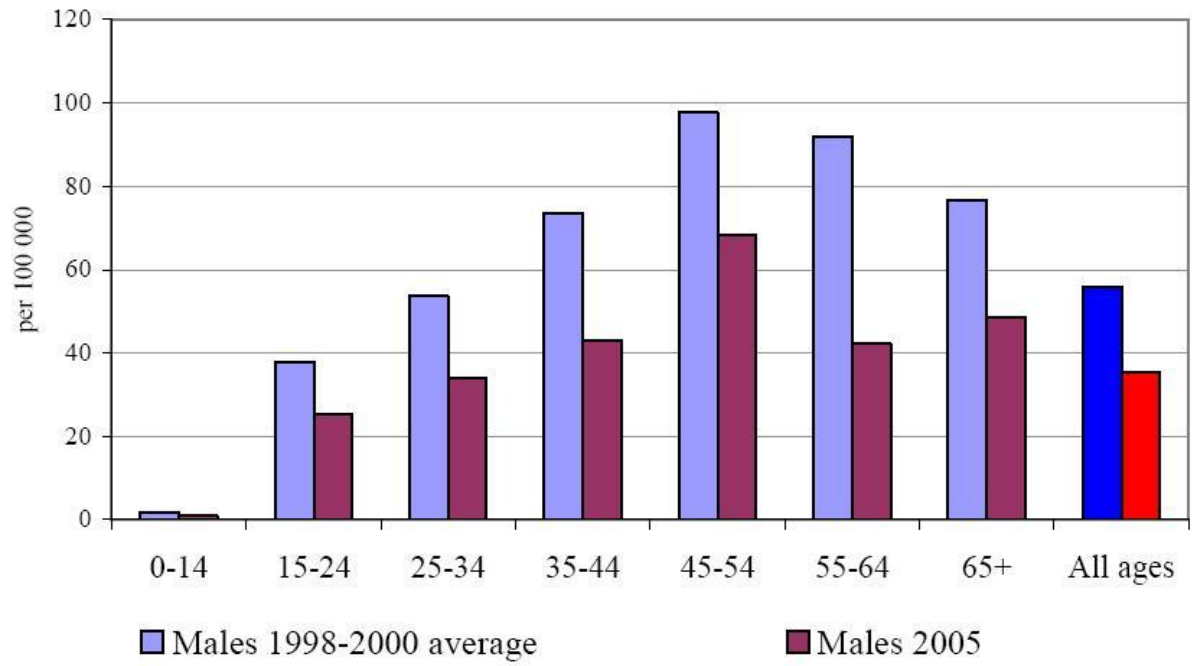
Figure 1. Male and female rates of external causes of death in the Baltic States, 1970–2004

Allikas: E. Palo. Suicide among external causes of death in the Baltic states 1970–2004. Tartu 2006, lk 17

Allikas: E.Palo Suicide among external causes of death in the Baltic states 1970-2004. Tartu 2006, lk 19

LISA 4. Meeste enesetappu statistika vanuse järgi Eestis 1989-2000 ja 2005

Allikas: E.Palo Suicide among external causes of death in the Baltic states 1970-2004. Tartu 2006, lk 20

LISA 5. Naiste enesetappu statistika vanuse järgi Eestis 1989-2000 ja 2005

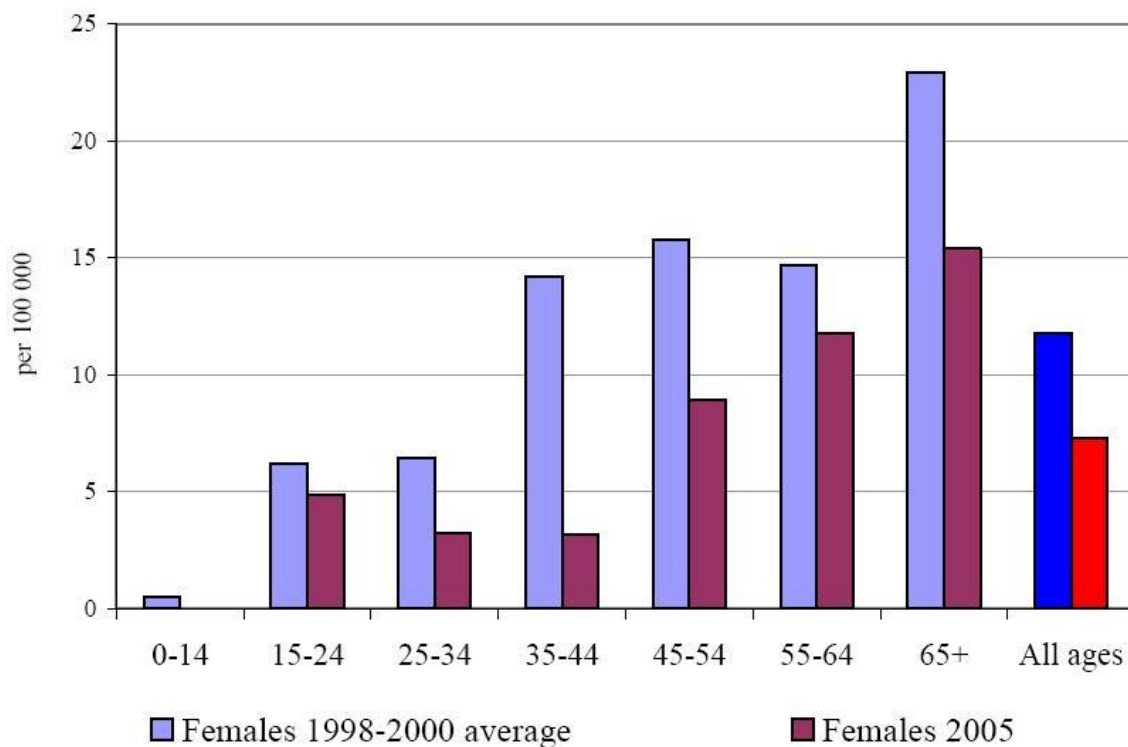

Figure 4. Female suicide rates by age groups in Estonia – the mean of 1989–2000 and 2005

Allikas: E.Palo Suicide among external causes of death in the Baltic states 1970-2004. Tartu 2006, lk 20

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Darja Kupriyanova_____

(*autori nimi*)

(sünnikuupäev:19.04.1987_____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
Enesetapud anoomia väljendusena

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on ___Silvia Kaugia_____

(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, ___12.05.2013_____ (*kuupäev*)